

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

Гітолендія Олеся Важівна

УДК 343.1:347,96](477)(043,3)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ МЕДІАЦІЇ (ПРИМИРЕННЯ) В
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

роботи на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
спеціальність 081 «Право»
освітня програма «Право»

Науковий керівник: д. ю. н.,
проф., академік НАН ВО України
Озерський І. В.

Рецензент: к. ю. н., доцент
Ковальова С. Г.

Миколаїв – 2020

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Декілька останніх десятиліть у світі панує активне запровадження альтернативних способів вирішення кримінальних спорів, одним з яких постає медіація, у національні правові системи, які характеризуються рядом переваг та високим рівнем ефективності. В Україні впровадження медіаційного інституту набуло ще більшої актуальності після обрання нею вектору на Євроінтеграцію, оскільки Європейський союз однією з рекомендацій має закріплення в законодавстві країн-учасниць медіації для вирішення кримінальних конфліктів. Однак, помилкою буде вважати, що цей інститут є новим для вітчизняної системи права, оскільки кримінальне процесуальне законодавство вміщує в собі інститут примирення, який за своїм змістом є відповідним інститутові медіації.

Нинішня система кримінальної юстиції має ряд недоліків, серед яких виокремлюються її перевантаженість і доволі низька ефективність через невисокий рівень довіри громадян до неї і через те, що вона досі відзначається більш каральним, ніж відновлювальним характером. На цьому тлі ще яскравіше постають переваги медіаційного вирішення кримінально-правового конфлікту, яке є однією з можливостей розв'язання таких проблем. Проте й досі практика застосування процедури медіації (примирення) у кримінально-правовій сфері є досить незначною. Так, за останні п'ять років кількість судових рішень, якими було звільнено осіб від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням, від загальної кількості судових рішень за звітний період становить: у 2014 році – 4,18%, у 2015 році – 2,75%, у 2016 році – 3,09%, у 2017 році – 3,09%, у 2018 році – 3,08%, а кількість судових рішень, якими було затверджено угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), від загальної кількості судових рішень за звітний період становить: у 2014 році – 9,65%, у 2015 році – 9,48%, у 2016 році – 9,81%, у 2017 році - 9,8%, у 2018 році – 9,9%¹.

¹ Судова статистика Державної судової адміністрації України: офіційний сайт Державної судової адміністрації України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 10.01.2020).

Причиною таких низьких показників поряд з недостатньою державною політикою у сфері запровадження медіації, відсутністю належної інформованості суспільства про таку процедуру постає брак нормативної регламентації, який може бути вирішений шляхом прийняття спеціалізованого закону, спроби чого вже неодноразово робились, але жодна з яких не мала успіху. Отож питання достатнього нормативного втілення цього інституту вимагає подальшого проведення в юридичній науці комплексного теоретичного дослідження організаційно-правового змісту медіації як альтернативного способу вирішення кримінального конфлікту.

Ступінь дослідженості теми. Значний внесок у юридичну науку стосовно медіації (примирення) у кримінальному процесі було здійснено Р. Ф. Аракелян, І. А. Войтюком, Ю. І. Микитиним, І. В. Озерським, І. Г. Ясиновським, Г. В. Юрковою, історичний розвиток даного інституту широко вивчали І. М. Гайворонська, В. В. Землянська, Н. В. Нестор, психологічні аспекти медіаційної процедури стали предметом досліджень О. В. Стратія, О. К. Черновського, А. В. Федіної. Тож наукові роботи цих та інших авторів склали теоретичну основу магістерської роботи.

Метою дослідження є нове осмислення та обґрунтування організаційно-правового змісту медіації (примирення) у кримінальному процесі України.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність вирішення наступних **завдань:**

- описати історичний розвиток примирення (медіації) в кримінальному процесі на українських землях;
- вивчити та систематизувати міжнародний досвід запровадження медіації в кримінальному судочинстві;
- виокремити теоретичні засади медіації в кримінальному процесі;
- означити правову регламентацію примирення (медіації) сторін в кримінальному процесі;
- розглянути інститут примирення як підставу звільнення від кримінальної відповідальності;

- опрацювати структурні елементи угоди як умови примирення сторін у кримінальному провадженні;
- окреслити оптимізацію професійної підготовки медіаторів та інших форм перепідготовки та підвищення кваліфікації;
- здійснити на теоретичному рівні спробу інтегрувати психологічну складову медіації у кримінальному провадженні;
- визначити шляхи уніфікації чинного законодавства України у частині медіаційних процедур в кримінальному провадженні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що опосередковуються функціонуванням інституту медіації (примирення) у кримінальному процесі України.

Предметом дослідження є організаційно-правовий зміст медіації (примирення) у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям даної роботи є система загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Так, історичний метод дав змогу відстежити генезис примирення (медіації) у кримінальних спорах на теренах України; компаративістський – порівняти практику впровадження у системи кримінальної юстиції різних держав медіаційного інституту; формально-логічні методи застосовано під час з’ясування та розмежування дефініцій опорних понять, їх ознак та специфіки; лінгвістичний – для визначення суті низки термінів, зокрема «медіація», «регламентація», «уніфікація» тощо; структурно-функціональний – при дослідженні складових елементів примирення як підстави звільнення від кримінальної відповідальності; юридичний – під час надання тлумачення нормам права; статистичний – для процесу упорядкування даних офіційної статистики; за допомогою методу вивчення продуктів діяльності було опрацьовано відомості Єдиного державного реєстру судових рішень.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, що викладені у роботі, були оприлюднені у вигляді тез на таких науково-практичних конференціях: «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі», (м. Миколаїв, 14 листопада 2019 року); «Пріоритетні напрямки розвитку правової

системи України» (м. Львів, 24-25 січня 2020 року). Також авторкою був пройдений сертифікований навчальний курс «Вступ до медіації» Українського Центру Медіації (15 червня 2019 р.) та взята участь у X Всеукраїнській правничій школі з альтернативних методів вирішення спорів (м. Київ, 16 листопада 2019 р.).

Структура магістерської роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 110 сторінок, із них основної частини – 90 сторінок, список використаних джерел – 13 сторінок (130 позицій) та 5 додатків на 7 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми магістерської роботи, розкрито стан наукової розробки проблеми дослідження, визначено мету і завдання роботи, її об'єкт і предмет, теоретичні та методологічні основи, зазначено структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічний зміст інституту медіації в кримінальному процесі України» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Історичний розвиток примирення (медіації) в кримінальному процесі на українських землях»* описано генезис примирної процедури в кримінальних конфліктах на теренах сучасної України. Було визначено, що перші згадки про медіаційний інститут містяться у джерелах права X століття. Правові ж акти наступних етапів історії України також закріплювали можливість проведення примирної процедури, яка відзначалась певними особливостями, між потерпілою особою та злочинцем.

У підрозділі 1.2. *«Міжнародний досвід запровадження процедури медіації в кримінальному судочинстві»* було вивчено зарубіжну практику впровадження та функціонування медіаційного інституту в таких державах, як Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство Великої Британії, Бельгія, Німеччина, Фінляндія, Швейцарія та Франція. Кожна з цих держав, пройшовши етап пошуку

найефективнішого підходу протидії злочинності, почала реалізовувати медіаційну процедуру для забезпечення урегулювання кримінально-правових спорів спочатку в якості експерименту, а надалі – на постійній основі, вводячи цей інститут у національну правову систему.

У підрозділі 1.3. «Теоретичні засади медіації в кримінальному процесі: поняття, принципи, моделі» було встановлено доктринальні положення медіаційного інституту в кримінальному процесі. Проаналізувавши позиції науковців, було надано власне визначення поняття медіації у кримінальному процесі - процедура, яка здійснюється на засадах добровільності між сторонами кримінально-правового конфлікту за участі медіатора, метою якої є примирення та компенсація завданої злочинном шкоди. Також у цьому підрозділі розкривається значення принципів медіації, які закріплені в Рекомендації №R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про медіацію в кримінальних справах», та існування в іноземних країнах різних моделей медіації, які класифікуються залежно від: взаємозв'язку медіації з традиційною системою кримінального правосуддя – як частина кримінального процесу, як альтернатива кримінальному судочинству і як додаток до традиційної системи кримінальної юстиції; від передумов виникнення медіації та впровадження її до правозастосовної практики – англо-саксонська та континентальна; від інтеграції у судову систему країни – присудова та позасудова; від способу закріплення у національних правових системах – проста та комбінована.

Розділ 2 «Теоретико-правовий аналіз досудових та судових процедур примирення у кримінальному процесі України» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Правова регламентація примирення (медіації) сторін в кримінальному процесі» було висвітлено хронологію прийняття нормативно-правових актів у незалежній Україні, які закріплювали існування альтернативного способу вирішення кримінального спору - медіації. Також досліджувалися думки науковців щодо поняття правової регламентації примирення (медіації) у кримінальному процесі, на основі чого було запропоновано власне визначення -

процес створення правових норм, які врегульовують суспільні відносини щодо здійснення примирення (медіації) між сторонами правового конфлікту.

У підрозділі 2.2. «Примирення як підстава звільнення від кримінальної відповідальності» було розкрито можливість звільнення особи від такої відповідальності у порядку статті 46 Кримінального кодексу України. Досліджуючи це питання, було з'ясовано ряд осіб, які мають право ініціювати таке примирення, вичерпний список умов, котрі роблять його проведення можливим, та їх характеристика. Також було проведено аналіз статистичних даних Державної судової адміністрації України з 2016 по 2018 рік, за допомогою якого було виявлено незначність кількості судових рішень, якими звільняються особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням, порівняно з загальною кількістю судових рішень за звітній період. Також при дослідженні відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень за 2019 рік було встановлено, що найчастіше таке звільнення застосовувалось у провадженнях щодо злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (66,6%) та проти життя і здоров'я особи (25,4%).

У підрозділі 2.3. «Угода як умова примирення сторін у кримінальному провадженні» мова йде про передбачену Кримінальним процесуальним кодексом України можливість укладення угоди про примирення, яка враховується судом при винесенні обвинувального вироку щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. У межах цього підрозділу досліджувались питання визначення дефініції «угоди про примирення» науковцями, необхідних умов її укладення, її форми, змісту, порядку судового провадження на підставі такої угоди. Аналізуючи дані Єдиного державного реєстру судових рішень та державної статистики було з'ясовано, що кількість судових рішень, якими затверджуються угоди про примирення між потерпілими та підсудними (обвинуваченими) є досить низькою відносно загальної кількості судових рішень за звітній період, але більш важливим негативним фактором є її сталість та відсутність поступового збільшення з кожним роком, що характеризує призупинення розвитку цього інституту.

Розділ 3 «Напрями удосконалення інституту примирення (медіації) у кримінальному процесі України» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Оптимізація професійної підготовки медіаторів у закладах вищої освіти та інших форм перепідготовки та підвищення кваліфікації» окреслюється питання професійної підготовки медіаторів. Було здійснено аналіз наданих науковцями визначень поняття «медіатор», які мають значні відмінності, оскільки різняться підходом і цілями їх формулювання, та поглядів на наявність у медіатора певної вищої освіти, яка надає змогу отримати спеціалізовану освіту за цим фахом. З цього було зроблено висновок, що для спеціаліста-медіатора, який вступатиме у процес вирішення кримінального конфлікту, необхідно законодавчо закріпити вимогу здобуття ним юридичної освіти.

У підрозділі 3.2. «Психологічна складова медіації у кримінальному процесі» було проаналізовані твердження науковців, які зазначають, що процедура медіації в кримінальному процесі відбувається за участі сторін кримінального конфлікту - потерпілого та правопорушника – й медіатора (посередника), кожен з яких має власні психологічні особливості: потерпілий бажає задовільнити власні потреби - фізичну й емоційну безпеку, відшкодування шкоди, вивільнення емоцій тощо, правопорушник – отримати шанс виправити або зменшити негативні наслідки скоєного, уникнути десоціалізації тощо. Медіатор при цьому має сприяти ефективному та відкритому спілкуванню для досягнення найоптимальнішого рішення, не транслюючи власні уявлення щодо нього на сторін.

У підрозділі 3.3. «Шляхи уніфікації чинного законодавства України у частині медіаційних процедур в кримінальному провадженні» досліджується питання уніфікації сукупності національних нормативно-правових актів у частині процедури медіації у кримінальному провадженні. Аналізуючи твердження науковців-правників, було з'ясовано, що така уніфікація не є можливою без її методів - імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, систематизації чинного та адаптації національного до вимог міжнародного права.

Було зроблено висновок, що наразі проведення уніфікації є нездійсненим за відсутності прийнятого спеціалізованого нормативного акту.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі, здійснивши дослідження організаційно-правового змісту інституту медіації (примирення) у кримінальному процесі України, було сформульовано наступні висновки.

1. У процесі опису історичного розвитку примирення (медіації) в кримінальному процесі на українських землях було з'ясовано, що відновлювальні способи вирішення кримінальних конфліктів, зокрема примирення, компенсація завданої шкоди, мали місце на українських землях ще з часів існування Київської Русі. Аналіз історичних пам'яток цього періоду дозволяє казати про сконцентрованість їх упорядників на компенсації шкоди, завданої злочином, а не на покаранні. За часів Великого князівства Литовського, а пізніше – Королівства Польського на правопорушника накладався обов'язок відшкодування негативних наслідків свого діяння не лише особі, щодо якої воно було заподіяно, а й князю. Примирення у період Гетьманщини характеризувалось певною особливістю: за безпідставної відмови від нього навіть до потерпілого могло застосовуватись покарання. За часів перебування українських земель під пануванням російського царського режиму, нормативними актами того часу передбачалась можливість сторін кримінального конфлікту, який характеризується як приватноправовий, примиритись особисто або за участі посередника. Кримінальним процесуальним законом радянської влади окреслювалось коло кримінальних правопорушень, у яких було можливим примирення, котре або виключало порушення кримінальної справи, або ж зупиняло її до набрання законної сили обвинувальним вироком.

2. Вивчаючи міжнародний досвід впровадження та функціонування медіаційного інституту, було встановлено його широке та ефективне використання у розвинених країнах. Сполучені Штати Америки, Сполучене

Королівство Великої Британії, Бельгія, Німеччина, Фінляндія, Швейцарія, Франція, намагаючись досягти більш результативного, ніж каральний, підхід протидії вчиненню кримінального правопорушення, долучились до експериментального застосування інституту медіації, а, отримавши відповідні результати, здійснюють кроки до його запровадження у власні національні правові системи.

3. Здійснивши аналіз вироблених юридичною наукою понять медіації у кримінальному процесі та виокремивши її ознаки, було запропоновано наступне визначення - процедура, яка здійснюється на засадах добровільності між сторонами кримінально-правового конфлікту за участі медіатора, метою якої є примирення та компенсація завданої злочином шкоди. Також було розкрито питання існування моделей медіації, які класифікуються в залежності від: взаємозв'язку медіації з традиційною системою кримінального правосуддя; достатності компенсації завданої правопорушенням шкоди суспільним відносинам, у зв'язку із застосуванням медіації; від передумов виникнення медіації та впровадження її до правозастосовної практики; від інтеграції у судову систему країни; від способу закріплення у національних правових системах.

4. Було зроблено висновок, що правовою регламентацією примирення (медіації) сторін у кримінальному процесі є процес створення правових норм, які врегульовують суспільні відносини щодо здійснення примирення (медіації) між сторонами правового конфлікту. Необхідність правової регламентації медіації в Україні зумовлена її особливою актуальністю, оскільки цей інститут зарекомендував себе у країнах, де був впроваджений, як один з ефективніших альтернативних способів врегулювання спорів, є одним з шляхів вирішення проблеми перевантаженості системи правосуддя та постає важливим фактором до наближення національного законодавства до законодавства провідних держав Європейського Союзу.

5. Було з'ясовано, що чинне кримінальне законодавство розрізняє дві можливості примирення сторін конфлікту, однією з яких примирення виступає підставою звільнення від кримінальної відповідальності, яке полягає у відмові

держави, яку представляють компетентні органи, від засудження правопорушника та від вжиття щодо нього відповідних заходів через його примирення з потерпілою особою, якщо буде додержано всіх встановлених законодавством умов. Наслідком такого звільнення є незастосування до особи державного осуду, що тягне за собою визнання її несудимою. Наразі відсоток ухвал, якими передбачається таке звільнення особи від кримінальної відповідальності, від загальної кількості судових рішень у провадженнях щодо злочинів, останніми роками не перевищує 4, який є дуже низьким, а що ще гірше - сталим і незмінним в бік збільшення.

6. Було опрацьовано структурні елементи угоди як умови примирення сторін кримінально-правового конфлікту, яка містить погоджену сторонами міру покарання, котру суд враховує при ухваленні обвинувального вироку в кримінальному провадженні. Така угода наслідком має визнання особи, що вчинила злочинне діяння, винною з набранням вирокom законної сили та судимою до погашення або зняття судимості. Проводячи аналіз відкритих статистичних даних, було з'ясовано, що застосування такої угоди у кримінальних провадженнях є досить низьким, а тенденції до зростання таких показників відсутні.

7. Було встановлено, що для повноцінної реалізації інституту медіації в Україні необхідністю стає повна та належна підготовка медіаторів. Вказана підготовка має складатися з теоретичного та практичного навчання, включати формування в майбутніх фахівців необхідних компетентностей та навичок, знизити можливість виникнення процедурних та змістовних помилок у подальшій професійній діяльності. Також було визначено, що оскільки медіатор-фахівець, який вступатиме у процес вирішення кримінального конфлікту, має бути обізнаний щодо положень матеріального та процесуального права, необхідно законодавчо закріпити для нього вимогу здобуття ним юридичної освіти.

8. У ході дослідження психологічної складової медіації у кримінальному процесі на підставі позицій юридичної науки, було визначено, що процедура медіації в кримінальному процесі відбувається за участі сторін кримінального конфлікту - потерпілого та правопорушника – й медіатора (посередника), кожен з

яких має власні психологічні особливості. У потерпілого сформовані певні потреби, які він намагається реалізувати через медіаційне вирішення спору: фізична й емоційна безпека, відшкодування шкоди, одержання відповідей на запитання, висловлення почуттів і вивільнення емоцій. Для правопорушника ж медіація постає шансом для виправлення наслідків скоєного, уникнення втрати соціальних зв'язків, таврування як злочинця та з'ясування першопричин власних дій. Тому медіатор має, не транслюючи власні проєкції на сторін, створити атмосферу взаємної довіри, сприяти ефективному та відкритому спілкуванню для досягнення взаємоприйняттого рішення.

9. Визначаючи шляхи уніфікації чинного законодавства України у частині медіаційних процедур у кримінальному провадженні, було зроблено висновок, що методами такої уніфікації постають імплементація норм міжнародного права в національне законодавство, систематизація чинного та адаптація національного до вимог міжнародного права. Найголовнішою перешкодою на шляху уніфікації законодавства про медіацію є відсутність її нормативного врегулювання у спеціальному законі, який має відповідати нормам міжнародного права, мінімізувати та подолати наявні прогалини, закріпити правові основи надання медіаційних послуг на професійних засадах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Гітолендія О. В. Окремі аспекти періодизації розвитку інституту медіації в Україні. *Могилянські читання – 2019: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: XXII Всеукр. наук.-метод. конф.: тези доп. студентської наукової конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі»* (м. Миколаїв, 14 листоп. 2019 р.). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 39-42.
2. Гітолендія О. В. Щодо проблеми підготовки фахівців-медіаторів у кримінально-правовій сфері. *Пріоритетні напрямки розвитку правової*

системи України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24 – 15 січня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 47–49.

АНОТАЦІЯ

Гітолендія О. В. Організаційно-правовий зміст медіації (примирення) в кримінальному процесі України. – Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 081 «Право» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2020.

Магістерська робота присвячена новому осмисленню та обґрунтуванню організаційно-правового змісту примирення (медіації) в кримінальному процесі України. У роботі визначено сутність поняття медіації у кримінальному процесі, її принципів та моделей. Описуючи розвиток примирної процедури, з'ясовано значну історичну традицію медіаційних процедур на різних етапах становлення української державності. Окреслено напрями удосконалення інституту примирення (медіації) у кримінальному процесі України, якими постають оптимізація професійної підготовки медіаторів, розвиток психологічної складової медіації та уніфікація чинного законодавства в частині медіаційних процедур у кримінальному процесі.

Ключові слова: примирення, медіація, кримінальний процес, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), медіатор.

Hitolendiia O. V. Organizational legal content of conciliation (mediation) in the criminal process of Ukraine. - Master's work for obtaining an educational degree "Master" from specialty 081 " Law" - Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2020.

Keywords: conciliation, mediation, criminal process, release from criminal liability following reconciliation of the perpetrator and the victim, reconciliation agreement between the victim and the suspected or accused, the mediator.